

Andrina Pavlinić-Wolf

Centar za istraživanje migracija
i narodnosti Zagreb

Primljeno 10. 1. 1985.

OBRAZOVANJE I ZAPOSLENOST DJECE MIGRANATA

SAŽETAK

Osnovna je tema ovoga rada socijalni i ekonomski status tzv. druge generacije migranata u Belgiji, Luksemburgu i Nizozemskoj, koji uvjetuje obrazovne procese i mogućnosti uspjeha te djece u njima.

U obrazovanju djece migranata u Nizozemskoj nisu postignuti zadovoljavajući rezultati, niti se očekuje brzi napredak, jer su »mediteranski« migranti, među koje se ubrajaju i Jugoslaveni, predodređeni za niža stručna zanimanja.

U Belgiji pak statistički se prate samo talijanska, turska i grčka djeca. U osnovnoj školi strana djeca postižu gotovo dvaput lošiji uspjeh od domaće. Lako je zaključiti da će bez odgovarajućih školskih i stručnih kvalifikacija naslijediti (statusno manje vrijedne) poslove svojih roditelja. U većini slučajeva čak imaju zakonsko pravo na radnu dozvolu na temelju obiteljske kvalifikacije.

Zemlje Beneluxa imaju mnoga obilježja multietničkog društva. Zajednički im je i pozitivan stav prema interkulturalističkom obrazovanju. Međutim, nisu se pokazale jednako uspješnima na oba plana na kojima treba da djeluje interkulturalizam: na planu nastave na jeziku zemlje primitka i na planu nastave materinskog jezika. Čini se da »dvostruko obrazovanje« kakvo se provodi u tim zemljama ne može poslužiti djeci migranata kao zaštita od etnocentrizma. Kao protuteža integracijskim (asimilacijskim) mehanizmima služi nastava materinskog jezika i kulture.

1. OPĆA RAZMATRANJA

Belgija, Nizozemska i Luksemburg pripadaju Evropskoj ekonomskoj zajednici u kojoj, prema procjeni njezine informativne službe (Eurydice, 1982), živi preko 3 milijuna djece migranata mlađe od 18 godina. Međunarodna organizacija rada (ILO) procjenjuje (1982) da u jedanaest evropskih zemalja imigracije boravi gotovo 4,5 milijuna djece migranata mlađe od 25 godina, od kojih podjednak i najveći broj u Francuskoj i SR Njemačkoj (oko 1,4 milijuna u svakoj). Usporedbe radi, prema podacima ILO-a (1982) brojčana zastupljenost strane djece u Belgiji (210.000) veća je nego u švedskoj (126.000) i Nizozemskoj (95.600), ali manja nego u švicarskoj (246.000). S obzirom da se broj mladih migranata u zemljama primitka povećava za prosječno 200 tisuća na godinu (stopa priraštaja znatno veća od priraštaja domaćeg stanovništva), pitanje njihova odgoja i obrazovanja, kako u okviru prosvjetnog sistema zemalja imigracije tako i s aspekta nastave materinskog jezika i kulture, nametnulo se kao prioritetni zadatak školskih vlasti.

1.1. Belgija

U Belgiji je, prema procjeni OECD-a (7; 7) godine 1982. boravilo 885.720 stranaca, uz više od 7.300 netom naturaliziranih građana. Prema podacima iz popisa belgijskog stanovništva 1981, Talijani su u toj zemlji daleko najbrojniji stranci: njih 279.000 čini 31,8% ukupne strane populacije. Na drugom su mjestu Marokanci — 105.133 (12% stranaca), slijede Turci — 63.587 (7,2%), pa Alžirci — 10.796 (1,2%), zatim Tunizani — 6.871 (0,8%). Prema procjeni situacije krajem kolovoza 1979. (5; 94) na svako strano domaćinstvo dolazilo je 2,22 djece, odnosno te je godine u Belgiji dječji doplatak primalo 237.000 strane djece. Djeca porijeklom iz pet zemalja: Italije, Maroka, Turske, Španjolske i Francuske činila su oko 80% strane djece.

Gusta koncentracija migranata živi na »području ABC« (Antwerpen — Bruxelles — Charleroi). Ekonomska ekspanzija 1960-ih godina privukla je mnogo stranih radnika, od kojih je dosta onih koji rade »na crno«, osobito iz Maroka i Turske. Izbijanjem privredne krize, oni su se prvi našli na udaru nezaposlenosti i deportacije. Godine 1974, zbog recesije u zemlji, zaustavljena je sva »nova imigracija«,¹ no proces spajanja obitelji traje i dalje (14; 7). Gotovo pola strane populacije još uvijek živi na valonskom području, no neki njezini segmenti sele se u Flandriju, najviše smjerom velike gradske aglomeracije oko Bruxellesa. Strani su radnici gusto naseljeni i na limburškom području ugljenokopa, te u krajevima uz granicu.

Nepovoljne prilike na tržištu rada odražavaju se na pravni položaj stranih radnika. Predlažu se stoga amandmani na Zakon o boravku i naseljavanju stranaca, te stjecanju belgijskog državljanstva iz 1980. Prema jednom od tih amandmana, dob djece koja se mogu priključiti roditeljima migrantima u Belgiji valja »spustiti« sa 21 na 18 godina, a ako su mladi migranti u braku, njihovi bračni drugovi neće im se moći pridružiti. Restriktivne je naravi još jedna odredba koja se odnosi na mlade strance: ako su došli u Belgiju na studij, završili ga ali i dalje borave u zemlji, izloženi su mogućnosti deportacije po kratkom postupku (7; 8). Godine 1981. predložen je pojednostavljen postupak naturalizacije: kao novina, prijenos belgijskog državljanstva na djecu iz mješovitih brakova bit će moguć i preko majke Belgijanke, te će se olakšati stjecanje državljanstva djeci apatrida (6; 85). Ove se mjere očito mogu povezati s nastojanjem da se pripadnici druge i treće generacije migranata, odnosno djeca iz mješovitih brakova, što čvršće vežu uz ovu zemlju.

Demografski učinak velikog udjela mladih migranata u stranoj populaciji kao cjelini (u Belgiji gotovo 50%, a u Luksemburgu preko 40%) povećava brojnost dobne skupine mladih od 25 godina unutar ukupne populacije zemlje primate. Neki faktori, međutim, djeluju na zaustavljanje rasta populacije mladih stranaca: u tradicionalnim zemljama imigracije kao što su Belgija i Luksemburg može se zamijeniti trend opadanja nataliteta strane populacije, što se povezuje s dužinom boravka u zemlji, stupnjem integracije i etničkim porijeklom (10; 8).²

¹ Ova zabrana ne odnosi se na državljane EEZ, među njima Talijane.

² Stopa obiteljske imigracije u Belgiji još je uvijek među najvišima u Evropi (14; 7).

1.2. Nizozemska

Za radnike migrante iz mediteranskih zemalja,³ koji žive i rade u Nizozemskoj, karakteristično je da dovode u ovu zemlju svoju mušku djecu, osobito onu od 15 do 19 i 20 do 24 godine (6; 23). Do znatnog porasta stranog stanovništva došlo je u Rotterdamu, Amsterdamu, Hagu, Utrechtu i njihovoj okolici, uz naglašenu zastupljenost djece mlađe od 10 godina (1980), koja su činila gotovo 23% stranog stanovništva (u usporedbi sa 13,6% holandske djece ove dobne skupine). Osobito brojna bila su turska i marokanska djeca. Godine 1981. zabilježen je slabiji porast stranaca nego prijašnjih godina, ali su Turci i Marokanci i dalje dominirali — te je godine rođeno oko 8.500 djece turskoga ili marokanskog porijekla.

Krajem travnja 1981. načinjen je nacrt memoranduma za tzv. (kulturne) manjine. U ovu se kategoriju ubrajaju stranci iz mediteranskih zemalja, osobe surinamskog, zapadnoindijskog (antilskog) i molučkog porijekla, izbjeglice, Romi i tzv. »karavanci« (stanovnici putujućih kola), njih ukupno oko 500 tisuća. To je osobito ugrožena skupina u nizozemskom društvu koja se suočuje s naglašenim predrasudama i diskriminacijom domaće populacije, teže se snalazi, prijeti joj društvena izolacija (osobito zbog nepoznavanja jezika), njezin je pravni status prilično nereguliran, nedostupne su joj institucije koje bi joj trebale biti od koristi, itd.

Po općoj ocjeni, dosadašnja migracijska politika bila je neefikasna (domaćini se brane da je to zato što su računali s kraćim boravkom manjeg broja ljudi, koji se pretvorio u duži boravak velikog broja). Zamjera joj se da je bila usredotočena na pojedine »manjinske« skupine, s naglaskom na socijalnoj brizi, dok se aspektima razvoja nizozemskog društva u smjeru multikulturalne zajednice nije poklanjala dovoljna pažnja, a »manjinske« se skupine nije ni pitalo žele li se uključiti u razne društvene akcije »u svoju korist«, niti kako one same zamišljaju društvenu akciju koja bi im stvarno pomogla.

Memorandum odražava ne samo restriktivnu imigracijsku politiku, već i vladine mjere stabilizacije. Od osam predloženih mjera izdvajamo onu kojom se preporučuje osiguranje dodatnog osoblja i sredstava za bolju prilagodbu djece

³ U izvještajima SOPEMI Jugoslavija se tretira kao jedna od 9 mediteranskih zemalja slanja u Nizozemsku, a ostale su Alžir, Grčka, Italija, Turska, Maroko, Portugal, Tunis i Španjolska. R. Wiercx, u članku »Views of the ethnic opinion leaders« (»Planning and Development in the Netherlands«, Vol. XIII-1/1981, str. 122), također spominje 9 mediteranskih narodnosti u Nizozemskoj, no (za razliku od izvjestitelja za SOPEMI) među te ne ubraja alžirsku, već uključuje kapverdsku. Navodi podatke o 200 000 osoba mediteranskog porijekla. Jan Schoonenboom, u članku »Ethnic Minorities« (op. cit., Vol. XI—Nr. 1/1979, str. 36) spominje 200 000 Mediteranaca u nizozemskom društvu, uz još oko 130 000 Surinamaca, 32—35 000 Molučana i oko 25 000 osoba porijeklom iz nizozemskih Zapadnih Indija, odnosno nizozemskih Antila.

Zajedničko doseljenicima porijeklom iz Antila (karipsko otočje), Surinama (holandska Gvajana, nizozemska bivša kolonija) i Molučkih otoka (danas u Indoneziji) jest to da se o njihovoj budućnosti odlučivalo u eri kolonijalizma. Nizozemske Zapadne Indije i Surinam u međuvremenu su stekle političku nezavisnost, a nizozemski Antili politički još uvijek predstavljaju dio Kraljevine Nizozemske. Doseljavanje iz Antila traje od 1954. Velik broj doseljenika antilskog i surinamskog porijekla koji su došli u Nizozemsku tih godina bili su učenici i studenti, uz nešto pomoraca. Zanimljiv je slučaj Molučana, etničke grupe koja je uzbuđila holandsku i svjetsku javnost terorističkim akcijama 1970-ih godina, u želji da ostvare svoj politički cilj: uspostavljanje Nezavisne republike Južnih Moluka. Do 1950. godine velik broj Molučana služio je u Kraljevskoj (zapadnoindijskoj) vojsci Nizozemske, a te su godine dobili naredbu da krenu u matičnu zemlju. Po dolasku otpušteni su iz vojne službe i poslani u »privremene« logore. Uskoro im je povratka u domovinu onemogućen indonezijskom okupacijom Molučkih otoka, te su prisiljeni ostati u Nizozemskoj, no pružaju žilav otpor integraciji i asimilaciji i vrlo su izolirani u društvu prijema (izvor: citirani Wiercxov članak, str. 125—136). 1960-ih godina u zemlju je pristigao velik broj »osoba mediteranskog porijekla«, nekvalificirani radnici. Držimo da je o osobama antilskog, surinamskog i molučkog porijekla bolje govoriti kao o doseljenicima, sa stalnim boravkom, a ne kao o migrantima, jer oni su svakako postali dio holandske multietničke i multirasne zajednice (iako često žive u vlastitim mini-zajednicama, getoima). O predratnom doseljavanju u pokrajinu Limburg, rudarsko područje koje se dijelom nalazi u Nizozemskoj a dijelom u Belgiji, postoji više studija; vidi, primjerice, članak o asimilaciji Poljaka, Talijana i Slovenaca »Asimilacija predratnih doseljenika u nizozemsku pokrajinu Limburg« u »Migracije« br. 5, Centar za istraživanje migracija, Zagreb, 1983, str. 186—190.

iz »manjinskih« skupina prilikom upisa u nizozemske škole i za nastavu za veći broj skupina na njihovu materinskom jeziku, a kao preduvjet za to preporučuje se osposobljavanje nastavnika, kako bi toj djeci mogli pružiti potrebnu pažnju. Predviđa se i reorganizacija i širenje djelokruga školskih službi za vođenje, upravljanje i pouku. Jednom se mjerom predlažu i akcije osposobljavanja »manjinskih« skupina na tečajevima jezika i orijentacije, te akcije očuvanja i njegovanja njihove kulture (6; 97).

No jedno je deklarirati određenu »politiku prema manjinama«, a drugo provoditi je. Tijekom 1982. malo se uradilo na istinskom promicanju jednakih mogućnosti »manjinskoga« i domaćeg stanovništva; dapače, pojavile su se neke nove mjere i akcije s jasnim diskriminativnim učinkom (6; 101—102): planirano smanjenje dječjeg doplatka čak za 75% za djecu koja žive u inozemstvu; zabrana otpuštanja s posla za vrijeme odsluženja vojnog roka ne odnosi se i na radnike migrante; zakon o kompenzaciji zbog gubitka kupovne moći radnika sa vrlo niskim primanjima ne primjenjuje se na oženjene muškarce koji imaju obitelji u inozemstvu, već se takvi tretiraju kao neoženjeni, i drugo.

U evropskim zemljama imigracije očit je trend stabiliziranja broja radnika migranata i njihovih obitelji i produžavanja njihova boravka. U njima već stasa druga ili čak treća generacija migranata. To su mladi u kojima neke od tih zemalja vide mogućnost »pomlađivanja krvi«, kako u doslovnom smislu, jer kronično pate od slabog nataliteta, tako i u prenesenom smislu. Ti mladi, među kojima ima i oko 250 tisuća jugoslavenske djece i mladeži do 18 godina (procjena Saveznog biroa za poslove zapošljavanja u Beogradu), mogu po potrebi poslužiti kao zamjena za »dotrajale« roditelje na tržištu rada, dođe li do njegova oporavka, jer je, zasićeno ili nesigurno pod pritiskom ekonomske recesije, moralo nakon 1973. zatvarati vrata novim tokovima migranata u potrazi za zaposlenjem. Tako mladi migranti postaju u zemljama imigracije populacija prihvatljivija nego što bijahu njihovi roditelji, jer su »kulturno bogatiji« i bolje adaptirani kad je riječ o znanju jezika i prihvaćanju kulturnih vrijednosti nove sredine.

Položaj mladih stranaca u zemljama imigracije u tijesnoj je vezi s njihovim mogućnostima da se zaposle. Zapošljavanje ovisi o stečenim kvalifikacijama, odnosno potražnji na tržištu rada, jer zemlje zapošljavanja daju prednost domaćoj radnoj snazi, pa će se stranci moći zaposliti samo ako su svojom ponudom konkurentni domaćoj radnoj snazi, ako su njihovi stručni profili deficitarni, ili pak ako su spremni prihvatiti određenu diskriminaciju (lošije radne uvjete, manje plaće, slabiju zaštitu na radu i sl.). Pozabavit ćemo se pitanjima zaposlenosti i obrazovanja mladih stranaca u zemljama Beneluxa, u okviru kojih važno mjesto ima jezik.

2. ZAPOSLENOST MLADIH STRANACA

2.1. Belgija

Na temelju socioekonomske ankete što ju je proveo Nacionalni statistički zavod (1977), mladi Belgijanci i stranci od 15 do 19 godina klasificirani su prema školovanju, zaposlenosti i nezaposlenosti (tablica 1). Populacija mladih Belgijanaca i mladih stranaca, bez obzira na spol, ima ove karakteristike: a) omjer mladih koji nastavljaju školovanje nakon navršениh 14 godina obično je niži u stranaca nego u Belgijanaca; b) ukupan broj mladih koji su zaposleni i onih koji još traže zaposlenje (i primaju naknadu za nezaposlenost) veći je u stranaca nego u Belgijanaca.

Tablica 1.

Mladi od 15 do 19 godina prema prirodi zaposlenja

Priroda zaposlenja	Mladići		Djevojke	
	Belgijanci	Stranci	Belgijanke	Strankinje
1	2	3	4	5
Učenici i studenti	68,7	62,9	70,9	65,0
Vojna služba	3,6	0,4*	—	—
Zaposleni	24,5	29,7	20,1	18,6
Nezaposleni	2,3	5,3	4,5	6,9
Razni slučajevi bez zanimanja**	0,9	1,7	4,5	9,5
Ukupno	100,0^{0/0}	100,0^{0/0}	100,0^{0/0}	100,0^{0/0}

* Mladi stranci koji služe vojni rok u zemlji porijekla, a stalno mjesto boravka još im je uvijek u Belgiji.

** Riječ je uglavnom o nezaposlenim mladićima koji ne primaju naknadu za nezaposlenost, te o bolesnima ili nesposobnima za rad; ovome broju pribrajaju se i djevojke koje rade kod kuće.

Izvor: Nacionalni statistički zavod, 1977.

Strana i domaća djevojačka populacija ima nekoliko posebnosti: a) omjer djevojaka koje nastavljaju školovanje nakon navršenih 14 godina veći je nego u mlad.ća, iako se one obično upisuju na kratke tečajeve; b) kod mladih Belgijanki i strankinja veći je omjer nezaposlenih nego kod mladića; c) »bez zanimanja« više je djevojaka nego momaka, a među njima dvaput je više mladih strankinja nego njihovih belgijskih vršnjakinja. Ovo posljednje objavljuje se činjenicom što se strankinje rano udaju, a mnoge su prisiljene posvetiti se isključivo domu i velikoj obitelji. U slijedećoj tablici prikazat ćemo mlade migrante u Belgiji prema profesionalnom statusu.

Tablica 2.

Mladi do 20 godina prema profesionalnom statusu

Profesionalni status	Mladići		Djevojke	
	Belgijanci	Stranci	Belgijanke	Strankinje
1	2	3	4	5
Samostalno zaposleni	0,9	1,1	0,9	0,2
Činovnici	13,8	5,5	35,7	24,1
Radnici (fizički)	80,4	90,7	60,5	74,5
Pomoćnici i šegrti	4,9	2,7	2,9	1,2
Ukupno	100,0^{0/0}	100,0^{0/0}	100,0^{0/0}	100,0^{0/0}

Izvor: A. Pollain-Widar, 1980; 22.

Čak 90,7^{0/0} mladih stranaca, u usporedbi sa 80,4^{0/0} zaposlenih mladih Belgijanaca, fizički su radnici. Omjer je stranih mladića među činovnicima nizak, ali nije osobito velik ni omjer mladih belgijskih činovnika, iako je dvostruko veći

nego omjer stranih. Strancima je zakonom zabranjeno zapošljavanje u državnoj (i vojnoj) službi, a to znači da se ne mogu zaposliti ni kao nastavnici (npr. djece migranata).⁴

U većini slučajeva, djeca stranih radnika dolaze do belgijske radne dozvole na temelju obiteljske kvalifikacije (tada dobivaju istu radnu dozvolu kao njihovi očevi ili majke), ili na temelju dužine boravka u zemlji (10; 27).⁵

2.2. Nizozemska

Prema jednoj studiji iz 1981. nezaposlenost stranaca u Nizozemskoj utoliko je veća ukoliko su oni obrazovaniji (2; 73). Zato je među Molučanima, koji su najobrazovaniji, najviši postotak nezaposlenih (podaci regionalnih burzi za zapošljavanje pri Ministarstvu za socijalne poslove). Najmanje je nezaposlenih Mediteranaca s najnižim obrazovanjem. Prema jednoj procjeni (1980) na ukupnu radnu populaciju dolazi 5% nezaposlenih Holandana, odnosno 9% nevalificirane radne populacije. Nezaposlenih Mediteranaca ima 11%, što je najniži postotak među etničkim skupinama u Nizozemskoj. Prilikom zapošljavanja mladih stranaca katkad se primjenjuje »strategija uspješnih slučajeva«: službenici za zapošljavanje šalju zainteresiranim poslodavcima uz preporuku mlade migrante koji su se isticali na tečajevima stručnog osposobljavanja. Nezaposleni, prijavljeni regionalnim burzama, mogu se dalje školovati ili prekvalificirati o trošku vlade; pri tom ima načina da ih se čak prisili na pohađanje takvih tečajeva, jer im istovremeno prestaje teći »socijalna potpora za nezaposlenost«.

Na temelju jednog novijeg izvještaja (7; 20) stječe se drukčija slika o nezaposlenim strancima: čini se⁶ da nezaposlenost najviše pogađa Turke i Marokance, dakle upravo Mediterance, no s druge strane dobiva se dojam da je ona u većem porastu kod Nizozemaca mlađih od 23 godine nego kod njihovih stranih vršnjaka.⁷

3. ODGOJ I OBRAZOVANJE DJECE MIGRANATA

Predškolska djeca najugroženija su kategorija migranata u inozemstvu, jer najviše podliježu stranim utjecajima i asimilaciji. Produženi boravak u tim

⁴ Još jedno ograničenje predstavlja činjenica da strani radnici i njihova djeca nemaju pravo glasa, čak ni na gradskoj razini (14; 1).

Pedagoške akademije ipak počinju primati migrante. To je važno zato što će se među nastavnicima u Belgiji uskoro ipak naći oni koji imaju migratorno iskustvo a poznaju jezik zemlje porijekla. Najviše se upisuju talijanski migranti (Talijana druge generacije ima puno više od ostalih). Ti će se nastavnici moći zaposliti tek kad postanu belgijski državljani (ženama je lakše, jer to postaju udajom za Belgijance) (14; 23—24).

⁵ Ostanu li bez posla, strani radnici imaju pravo na naknadu za nezaposlenost pod istim uvjetima kao domaći. ONEM (Nacionalna služba za zapošljavanje) organizira za takve niz tečajeva, koji im pomažu da se što prije vrate na posao, jer im omogućavaju kvalifikaciju ili prekvalifikaciju. Od 1978. grupa stručnjaka za kabelsku televiziju iz Liega bavi se jednom posebnom aktivnošću. Ta grupa, koja obavlja redovite konzultacije s predstavnicima sindikata, organizacija poslodavaca i Nacionalnog ministarstva rada, priprema jedanput na tjedan dvosatni televizijski program za nezaposlene radnike, osobito mlade. Program uključuje odgovaranje na pitanja, informacije o pravu na naknadu za nezaposlenost i tečajeve za prekvalifikaciju, no naglasak je stavljen na općinformativni dio emisije o problemima nezaposlenih, osobito migranata, omladine i žena. Od 1979. program je proširen poukom jezika za nezaposlene Belgijance, migrante i doseljenike. U roku od godinu dana (1979—1980) jezik je usavršilo 120 nezaposlenih radnika, od kojih su dvije trećine bili migranti (10; 36). Uz ovaj, u Belgiji se emitiraju posebni RTV programi za španjolske, talijanske, portugalske, grčke, jugoslavenske, turske i poljske radnike.

⁶ Izvjestitelj za SOPEMI 1983. ne navodi precizne podatke niti izvore.
⁷ Zaposlenih stranaca krajem ožujka 1982. bilo je oko 241.000 (4,45% ukupne radne snage), od kojih je 185.000 primalo plaću (uključujući pogranične radnike); nezaposlenih je bilo 40.240, a 16.000 stranaca bili su samostalno zaposleni ili su vodili malo obiteljsko poduzeće (7; 20).

zemljama direktno se odražava na stranu školsku djecu i migrantsku omladinu. Uz krizu identiteta, ksenofobiju i druge oblike diskriminacije kojima su izloženi, mladi migranti suočeni su sa još jednim ozbiljnim problemom: obično nemaju mogućnosti da nastave školovanje nakon završene obvezne škole, jer već pred njezin završetak prolaze vrlo strogu selekciju koja ih eliminira iz daljnje konkurencije; umjesto u više škole, usmjeravaju ih na ubrzane tečajeve osposobljavanja u skladu s potrebama tržišta rada ili u nepopularne škole.

Na takve postupke osobito se tuže neki roditelji migranti u Nizozemskoj. Tamo se o selekciji brinu školska vijeća, na temelju godišnjih izvještaja nastavnika i testova što ih djeca polažu na kraju petog razreda. Krajem šestog razreda piše se još jedan test, te — ovisno o rezultatima — učenici mogu nastaviti školovanje. Događa se da migrantska djeca jedan od testova, ili čak oba, polože uspješno, a da im konačna ocjena ipak ne omogući upis u viši razred. Isti oni nastavnici koji su ih prije ocijenili pozitivno, iznenada »promijene mišljenje«!

Prema podacima Evropskog savjeta o stranoj školskoj djeci u belgijskim školama, osobito su učenici rođeni izvan zemlje imigracije⁸ »skloni« ponavljati razred; primjerice, u drugom razredu osnovne škole svako drugo migrantsko dijete ponavlja razred, a u »starijim« razredima ima gotovo 75% ponavljača. Osnovnu školu, dakle, uspješno završava tek 25% migrantske djece (14; 31). Indikativni su i podaci jedne studije Državnog sveučilišta u Monsu o obuhvatu djece radnika migranata u tzv. centrima za reedukaciju, u koje se smještaju djeca s manjkavostima u vokabularu, ortografiji, sintaksi, osnovnim računskim operacijama itd.: u takvim centrima u Bruxellesu bilo je 20% strane djece, u centrima u Hasseltu i Genku 10%, u Charleroiu 15—20%, u Gentu (Gandu) 2—3% (3; 151).

Jedan od razloga što ga te zemlje navode kad obrazlažu relativan i nejednak uspjeh (neuspjeh) u školovanju strane djece jest činjenica da roditelji migranti često ni sami nemaju jasan stav o tome je li njihov boravak u zemlji rada doista privremen, ili su je oni, zapravo, spremni prihvatiti kao adoptivnu domovinu. U prvome slučaju, kad kod roditelja i djece migranata prevladava motivacija povratka, na uključivanje djece u školski sistem zemlje primitka moguće je gledati kao na stanovitu pomoć djeci u savladavanju sociokulturnog šoka što su ga doživjela prijelazom iz domaće u stranu sredinu, koja se ponajprije očituje u učenju jezika zemlje primitka kao najnužnijeg rekvizita za snalaženje. Kad je riječ samo o privremenom boravku radnika migranata i njihove djece u inozemstvu, za djecu je mnogo važnije očuvati i njegovati materinski jezik u funkciji učvršćivanja identiteta, jer jezik služi kao spona između njih i roditelja, te njih i sredine uz koju će vezati svoju budućnost. Tako shvaćen, jezik je osnovni preduvjet za (re)integraciju u domovini.

Akcijski program EEZ iz veljače 1976. stavlja težište na pomoć radnicima migrantima i njihovim obiteljima u vezi sa socijalnim, psihološkim i odgojno-obrazovnim problemima mladih. Vijeće EEZ donijelo je 1977. Direktivu o školovanju djece radnika migranata, kojom se regulira uvođenje te djece u jezik zemlje primitka. Zemlje članice ujedno se obvezuju na organiziranje i unapređivanje nastave materinskog jezika i kulture. Zadnjih se godina Evropski savjet intenzivno bavi pitanjima školovanja djece migranata, te očuvanja nacio-

⁸ Prema definiciji Evropskog savjeta, djeca rođena izvan zemlje imigracije prva su generacija migranata; inače se u literaturi ova djeca obično nazivaju »drugom generacijom«, i to su »oni koji su rođeni u zemlji porijekla i došli su u stranu zemlju za svojim roditeljima da u njoj ... dovrše svoju ... izobrazbu i da se, eventualno, zaposle«. Treća generacija jesu djeca koja su rođena u stranoj zemlji i u njoj žive, tj. »djeca rođena u emigraciji« (9; 27).

nalnog i kulturnog identiteta i veza s domovinom. Jasno se kristalizirala njezova integracijska politika, koja se propagira kroz pokret interkulturalizam.⁹ Ovaj se pokret širi Evropom u cilju postizanja integracije djece migranata u društvo zemalja porijekla, ali se pri tom zalaže i za očuvanje jezika i kulture zemalja porijekla. Istovremeno vodi se računa o najmanje dvije sociokulturne baštine (domaćoj i barem jednoj strani), te se ovakvoj vrsti obrazovanja izlažu jednako djeca migranata i domaća djeca, za što su potrebni posebno obučeni nastavnici. Predlaže se koncepcija »integriranja« nastave materinskog jezika i kulture u redoviti raspored sati u osnovnoj školi, a u srednjoj školi učenje materinskog jezika kao jednog od stranih jezika.

Luksemburški školski sistem gotovo je identičan belgijskome, pa se zato, a i zbog toga što u toj zemlji ima vrlo malo jugoslavenskih migranata,¹⁰ nećemo njime podrobnije baviti.

Slaboj istraženosti problematike odgoja i obrazovanja djece jugoslavenskih migranata nesumnjivo pridonosi činjenica da se u Nizozemskoj i Belgiji jugoslavenski migranti statistički ne vode izdvojeno, već je ta kategorija u Nizozemskoj uklopljena u širu skupinu »mediteranskih useljenika« (od devet nacionalnosti), dok se u Belgiji statistički prate samo talijanska, turska i grčka djeca. Ovaj manjak pokušat ćemo nadoknaditi podacima Saveznog biroa za poslove zapošljavanja u Beogradu o djeci jugoslavenskih migranata u zemljama Beneluxa obuhvaćenoj nastavom materinskog jezika i kulture.

3.1. Belgija

U Belgiji tek je direktivom Evropskog savjeta iz 1977. pokrenuta akcija zajednice kako bi se osigurao prihvata migranata, nastava na njihovu materinskom jeziku i adekvatno osposobljavanje nastavnika za rad s djecom migranata.¹¹ Međutim, u suprotnom smjeru djeluju stari jezični (Gilson-Larock) zakoni (iz 1963. i 1964), koji nameću ograničenja nastavi na materinskom jeziku migranata: prvim se propisuju jezici nastave u belgijskim školama, drugim upotreba jezika u administraciji.

Žene i djeca stranih radnika još uvijek pristižu u Belgiju (spajanje obitelji), što pridonosi aktualnosti pitanja institucionalne brige za izdržavane članove obitelji, osobito za djecu.

Dječji vrtići vrlo su popularne institucije predškolskog odgoja. Prihvaćaju djecu već od 2,5 godine i besplatni su. Migrantska djeca koja ih polaze u pravilu se lakše uključuju u osnovno školsko obrazovanje.

⁹ O interkulturalizmu pisali smo u više navrata. Vidi primjerice, A. Pavlinić-Wolf: »Interkulturalizam u obrazovanju djece migranata i učenju jezika« u *Pedagoškom radu* 3—4, Zagreb 1984, str. 107—115.

¹⁰ Luksemburg je najmanja evropska zemlja imigracije. Njezina snažno razvijena industrija (čelik), smještena na jugu i jugoistoku vojvodstva, osigurava posao za radnike migrante, među kojima je posebno mnogo pograničnih. Domaća populacija broji 350.000 stanovnika, a od stranaca ima najviše Portugalaca, Talijana i Španjolaca. Jugoslaveni su na četvrtom mjestu po brojnosti. U razdoblju 1977—1980. zaposlenih Jugoslavena bilo je 600, a 1981. i 1982. 700 (7; 73). (Ovo je službeno evidentirani broj, a ne procjena).

¹¹ U ovoj zemlji stranac je svaki treći stanovnik mlađi od 25 godina. Do kraja stoljeća očekuje se da bi stranaca moglo biti više od 40% (10; 12). Strana omladina u dobi 18—25 godina, rođena u ovoj zemlji, može steći luksemburško državljanstvo molbom; druga je mogućnost naturalizacije, koja dolazi u obzir kod osoba koje nisu mlađe od 25 godina, a u zemlji su proveli najmanje deset godina, treća mogućnost vrijedi za strankinje — udaja za državljane Luksemburga (10; 47).

¹² Jedino u Luksemburgu, koji ima tradiciju imigracije od 1920. ustanove za prihvata i podršku migracije postoje već duže vrijeme.

Škole su zatečene brojem, te socijalnim i edukativnim problemima strane djece. U prosjeku, u školama ima najmanje 20% stranih učenika, a tamo gdje su koncentracije najveće, ima ih čak 80, 90, pa i 100%. Za tek pristiglu djecu mlađu od 20 godina još uvijek ne postoje adekvatna rješenja za prihvata i uključivanje u nastavu. Nastava materinskog jezika i kulture u okviru redovite nastave u stadiju je eksperimentiranja. Migrantskom djetetu u školi ne preostaje drugo nego da »potone ili propliva«. ¹² Strani roditelji smatraju da su izgledi njihove djece da se uspješno školuju manji nego u domaće djece. To je mišljenje 21,4% Talijana, 39% Španjolaca i 81,9% Turaka (14; 21). Postoje, doduše, jezični razredi, koji se još zovu i »razredi društvenog uspona«, organizirani na svim školskim razinama širom zemlje. To je večernja nastava, pa dolazi u obzir samo za najmotiviranije učenike i roditelje migrante, koji sjedaju u školske klupe nakon napornog (radnog) dana. U šezdesetak tečajeva na francuskom govornom području ¹³ (za flamansko nema statističkih podataka) prevladavaju Marokanci. Čini se da u školi najmanje poteškoća imaju grčka djeca. Talijanska i španjolska djeca vrijedni su učenici (nota bene, jugoslavenska ne ulaze u statistike), i njihovi roditelji žele da nastave školu i nakon završenog obveznog školovanja, dok druge nacionalnosti obično žele da im se djeca rano zaposle (14; 27).

U Belgiji, obvezno školovanje traje od 6. do navršene 14. godine učenika, ukupno 8 godina. ¹⁴ Iz škole najviše izostaju mali Turci i djeca iz sjeverne Afrike. S tom djecom i inače ima najviše problema (14; 27). Često se ističe da u školi, srećom, nema većih sukoba između djece raznih nacionalnosti (u Bruxellesu živi stotinjak nacija, a u cijeloj zemlji čak 140), te djece i nastavnika. Ipak, učenici se najradije skupljaju (primjerice, za vrijeme odmora) prema etničkom porijeklu (14; 26).

Ima škola u kojima se nastava ne održava na francuskom ili flamanskom jeziku, već su u njihove programe uključeni satovi iz materinskog jezika, aritmetike, ekonomije domaćinstva, načela socijalne ekonomije, zdravstvenog odgoja i snalaženja u svakodnevnom životu. U takvim školama nastavnici uglavnom rade besplatno (14; 21).

Statistike pokazuju da se više mladih stranaca uključuje u stručno osposobljavanje nego u opće ili tehničke tečajeve (podaci Odsjeka za statistiku Ministarstva prosvjete, 14; 23).

U nekim većim gradovima postoje mogućnosti za organizirano bavljenje sociokulturnim i sportskim aktivnostima (srijedom poslije podne). U njih su ponajčešće uključene škole s velikim brojem migrantske djece. Valja spomenuti da se pri tom dječaci često razdvajaju od djevojčica (organiziraju se aktivnosti prema spolu). U gradovima postoje i tzv. kulturne grupe. Djeca imaju na raspolaganju knjižnicu, prostorije za igre, kino i TV programe, te radionice za izradu predmeta od drveta, metala ili papira. Tvrdi se (14; 28) da su se različita udruženja roditelja stranaca uspješno povezala s općinskim uredima, vjerskim udruženjima i privatnim grupama i da zajednički uspijevaju zaštititi djecu od štetnog utjecaja »ulice«, jer su im u mogućnosti ponuditi razne zanimljive sadržaje.

¹² »Sink-or-swim method«; tako ovu metodu slikovito nazivaju Amerikanci.

¹³ Prema belgijskom zakonu zemlja je podijeljena u tri regije: Flandrija je flamansko govorno područje, Valonija francusko, Bruxelles dvojezično. Jezičnu situaciju za strance otežava činjenica da Belgija praktički ima i četvrtu jezičnu regiju, njemačku (u Valoniji), te tri kulturne zajednice (francusku, flamansku i njemačku). Za migrante koji se sele unutar zemlje u potrazi za (boljim) poslom dodatni je problem jezična barijera i činjenica da se, kad je »probijue«, moraju iznova prilagođavati novoj situaciji, novom jeziku i sredini.

¹⁴ Luksemburg je pak jedina zemlja EEZ u kojoj je, za svu 5-godišnju djecu, uvedeno predškolsko obrazovanje koje traje godinu dana. No u zakonu izrijeком stoji da to ne može biti formalna nastava. Djeca kreću u osnovnu školu u 6. godini, pa ako se to računa kao »pravil« početak školovanja, obvezno školovanje traje 9 godina — do navršene 15 godina (12; 16).

Osnovne škole u Belgiji uvelike se razlikuju od škola u zemljama porijekla migrantske djece. U svojoj domovini djeca su radila prema nastavnim planovima i programima koji vrijede za cijelu jednu regiju ili cijelu zemlju, dok su planovi i programi u Belgiji vrlo fleksibilni, što zapravo znači da su manje-više stvar nastavnika. Isto vrijedi za udžbenike. U zemlji porijekla oni su točno propisani, dok se u Belgiji od učenika ne traži da uče iz određenih knjiga, već da usvoje tehnike individualnog učenja i istraživanja. Ako se dogodi da (migrantsko) dijete promijeni školu, promijenit će i udžbenike (ako ih je uopće imalo), radne materijale i nastavna pomagala, čime mu je snalaženje u školi znatno otežano. Školska disciplina obično je blaga, tolerira se »spontano ponašanje«, a poželjna je individualna ekspresija, te grupni ili timski rad. Tek u pretrpanim razredima ili u vrlo velikim školama nastava je manje individualizirana, a disciplina stroža. Školski se život malih stranaca često vrlo razlikuje od onoga u domu, zbog različitosti kultura, pa se ne snalaze, osobito novodošla djeca. Ta se činjenica ogleda i u postocima ponavljača u osnovnoj školi,¹⁵ među kojima ima najviše stranaca (podaci za francusko i njemačko govorno područje).

Tablica 3.

Ponavljači u belgijskoj osnovnoj školi, šk. god. 1976/77.

U %

Razred	Belgijski učenici	Strani učenici, ukupno	Strani učenici rođeni u Belgiji	Strani učenici rođeni izvan Belgije
1.	13,6	26,0	21,9	40,9
2.	19,9	37,0	32,3	54,5
3.	25,2	45,6	41,1	60,4
4.	29,0	50,3	43,4	69,6
5.	33,0	52,9	44,8	73,4
6.	31,8	52,0	43,4	71,4

Izvor: Ministarstvo za francusko obrazovanje i kulturu, Odsjek za statistiku i program, 14; 32.

I domaći učenici u osnovnoj školi postižu, dakle, slab uspjeh, a neuspjeh je stranih alarmantan. No Belgijanci tvrde da imaju dobre stručne i zanatske škole. Na inicijativu tzv. savjetodavnih vijeća za strance¹⁶ osnivaju se »škole za domaću zadaću«, koje stranoj školskoj djeci pružaju podršku i pomoć u učenju.

3.2. Nizozemska

Predškolski je odgoj u Nizozemskoj raznolik. Najobičniji neinstitucionalizirani oblik jest udruživanje nezaposlenih majki iz iste zemlje radi čuvanja djece. Drugi je relativno skup i nepopularan; riječ je o tzv. privatnim »igraonicama«, koje roditelji migranti smatraju isuviše okrenutima holandskoj djeci i društvu (njihova se djeca osjećaju isključenom i vrlo udaljenom od domaće sredine). Dječji vrtići ili obdaništa prihvataju djecu od 4 do 6 (najviše 7) godina. Čini se da te institucije sada nastoje pomoći djeci migranata da postignu normalan napredak u školskom sistemu angažiranjem posebnih odgojitelja koji posvećuju

¹⁵ Vidi i str. 44—45 ovoga članka.

¹⁶ Članovi su ovoga vijeća stranci.

više vremena i pažnje stranoj djeci, koja se nisu kadra odmah uklopiti u predškolske aktivnosti. Vrtići i obdaništa pružaju malim strancima ranu pouku iz nizozemskog jezika, što im omogućuje da se kasnije lakše uključe u osnovnu školu.¹⁷

Obvezno školovanje djece u Nizozemskoj počinje sa 6 godina, a traje jedanaest. Prvih devet godina nastava se pohađa pet dana u tjednu, a u zadnje dvije godine tek od vremena do vremena.

»Pozitivnu diskriminaciju« prema djeci migranata u Nizozemskoj Francuz Louis Porcher, idejni začetnik interkulturalizma, interpretira kao nastojanje vlasti da provedu prosvjetnu politiku s dvostrukim ciljem: jedan je postići integraciju strane djece u školski sistem u Nizozemskoj (po načelu »iste mogućnosti školovanja za stranu i domaću djecu«), a drugi nastavom sačuvati vlastiti jezik i kulturu kako bi se, kad se radnici migranti vrate u domovinu, ili ako se vrate, njihova djeca mogla (re)integrirati u tamošnje škole. Jačanje identiteta djece Porcher smatra sekundarnim ciljem ove vrste nastave (11; 135).

Najveći problem jesu djeca migranata koja su došla u Nizozemsku u dvanaestoj godini (ili starija), jer se više ne mogu uključiti u osnovnu školu a srednja im je nedostupna. U pokušaju da im se pomogne osnovani su »međunarodni vezni razredi«,¹⁸ koji ih pripremaju za upis u neku srednju školu. Oni primaju najmanje 8 učenika, a najviše 17. »Vezno« razdoblje, koje povezuje dotadašnje školovanje strane djece sa školovanjem u Nizozemskoj, traje dvije godine. Posebnost u učionici jest nazočnost prevoditelja, koji po potrebi intervenira za vrijeme nastave, pomažući učenicima u kontaktiranju s okolinom (izvan učionice), te posredujući između njih i školskog osoblja, njihovih roditelja i škole, a ponekad izvodeći nastavu na materinskom jeziku i o nacionalnoj kulturi.

Za primanje novodošlih učenika postoje dva nastavna modela. Odabir modela obavlja se odoka. Strani se učenici češće šalju u neki razred redovite osnovne škole, u kojemu su izmiješana holandska i strana djeca. Uz to pohađaju, nekoliko sati na tjedan, posebne satove nizozemskog jezika i satove »vlastitog jezika i kulture«. U drugi se model ponajviše uključuju turska i marokanska djeca, koja u »razredima za posebne koncentracije« ostaju godinu-dvije, a na usvajanje gradiva na materinskom jeziku utroše otprilike trećinu vremena. Strani i domaći učenici zajedno su samo za vrijeme tjelovježbe i tzv. manualnih vještina (2; 65—66).

U srednju školu djeca migranata mogu se upisati pod uvjetom da su barem dvije godine pohađala osnovnu školu i da su navršila 12 godina. Rijetki su učenici koji se uspijevaju upisati u školu za stjecanje općeg srednjoškolskog obrazovanja — većina djece završit će u nekoj školi koja će im pružiti niže stručno obrazovanje (2 i 11).

Za osposobljavanje nastavnika za rad s djecom migranata postoje posebni tečajevi (pokrenuti 1977), koji su dostupni samo diplomiranim nastavnicima, nizozemskim državljanima. Traju 12 večeri. Najprije se pružaju informacije o socioekonomskoj, političkoj, kulturnoj i antropološkoj slici zemalja porijekla najvećih nacionalnih skupina (»manjina«) u Nizozemskoj, zatim se prelazi na strukturu nizozemskoga školskog sistema i način kako ga doživljavaju roditelji migranti i njihova djeca; tečajevi završavaju metodikom nastave nizozemskoga kao drugog jezika djece migranata (11; 140—141). Mišljenja o osposobljenosti nastavnika nisu podudarna. Prema jednome (2), u pedagoškim aka-

¹⁷ Četvrtom se mogućnosti roditelji migranti mogu najmanje koristiti; to su centri za dnevnu brigu, koji otvaraju vrata djeci u 8.30 sati ili kasnije, a radnici moraju biti na poslu već u 7.30.

¹⁸ Na nizozemskom »Internationale Schakelklassen« (ISK), na engleskom »International Linkage Classes«. O njima vidi i članak Vinka Zidarića (16).

demijama nije dovoljno razrađen pristup nastavi nizozemskoga kao drugog jezika, pa je zato »jezična nastava« tek improvizacija.

Politika potpune integracije djece migranata uskoro će se u Nizozemskoj primjenjivati još striktnije. Naime, 1. kolovoza 1985. stupa na snagu reforma predškolskoga i osnovnoškolskog obrazovanja. Zasad se u Evropi znade tek toliko da se reformom predviđa tzv. temeljna škola (»basic school«) za djecu od 4 do 12 godina i »prilagođavanje obrazovanja individualnim stadijima razvoja« (7; 21). U finalnoj verziji ove legislative ujedinjeni su pojmovi kulturnoga i vjerskog pluralizma i zacrtani pravni temelji nastave materinskog jezika djece migranata. Očekuje se da će se u daljnjoj budućnosti ova načela primjenjivati i u srednjoškolskom obrazovanju. U međuvremenu, zaoštrava se antagonizam prema strancima, što ga pothranjuju napuhana predviđanja o rastu strane populacije.

U razdoblju 1958—1971. broj svih učenika u višim stručnim školama gotovo se udvostručio, a broj studenata na sveučilištima više nego utrostručio. U Nizozemskoj evidentan je trend prema obrazovanom društvu. Ako se djeci migranata ne osigura adekvatna pomoć, raskorak između društva »manjina« i većinskoga društva postat će još veći, a jaz među njima još dublji. Pretpostavljamo da bi spomenuta školska reforma mogla značiti tek nastavak i usavršavanje politike odvajanja uspješnijih učenika od onih koji to nisu i njihovo razvrstavanje za struke koje se traže na tržištu rada.

4. JEZIČNA SITUACIJA

A) Materinski jezik i jezik nastave

4.1. Belgija i Luksemburg

U pogledu jezika, položaj strane djece u Belgiji i Luksemburgu vrlo je složen i specifičan, s obzirom na više od jednoga službenog jezika. Djeca kod kuće govore dijalektom (osobito Talijani i Marokanci), standardnim oblikom jezika zemlje porijekla u večernjim satima (»usporedne škole«), lokalnim dijalektom na ulici s vršnjacima, a u Belgiji francuskim i/ili flamanskim (ili njemačkim) u školi. O regiji ovisi je li drugi nacionalni jezik obavezan ili fakultativan. Ipak, strana djeca ponajčešće moraju učiti oba strana jezika istovremeno.¹⁹ Potrebno je reći da su u učenju drugog nacionalnog jezika uspješnija od domaće djece, pa je to način da se afirmiraju u očima svojih belgijskih vršnjaka. S obzirom da službene jezike uče na način koji im olakšava snalaženje u institucijama i sa RTV programima, često služe roditeljima kao tumači.

U slučajevima kad strani učenici imaju problema s jezikom nastave, a osnovnu školu u Belgiji ne polaze duže od tri godine, pod uvjetom da ih se u grupi okupi najmanje deset, za njih se mogu organizirati tri dodatna sata na tjedan jezične nastave. Postoje i tzv. razredi za adaptaciju u okviru osnovne škole, u kojima jedan ili više nastavnika radi s učenicima na uklanjanju onih specifičnih problema koji koče njihov školski napredak. Riječ je o radu s pojedincima ili malim grupama (2—5 učenika).²⁰

¹⁹ Školski sistem u Luksemburgu predviđa nastavu 6 dana u tjednu. Tako velik broj nastavnih dana u školskoj godini i duže trajanje obveznog školovanja (9 + 1 godina predškolskog obrazovanja) objašnjavaju se činjenicom da Luksemburg, kao dvojezična zemlja (službeni su jezici francuski i njemački, odnosno njemački dijalekt koji se zove Letzeburgesch), mora već zarana uvoditi u obrazovni sistem dva jezika, koji se predaju na ravnopravnoj osnovi (12; 17).

²⁰ O tzv. centrima za reedukaciju vidi stranu 45 ovoga rada.

Pod utjecajem interkulturalizma pokreću se eksperimenti s djecom migranata, koji uključuju zajedničke aktivnosti domaće i strane djece u okviru nastave materinskog jezika i kulture zemalja porijekla. Prvi takav eksperiment u belgijskom dijelu pokrajine Limburg priveden je kraju, no koliko nam je poznato u nj' nisu bila uključena djeca koja govore neki od jezika jugoslavenskih naroda i narodnosti. U obje zemlje nastava materinskog jezika za jugoslavensku djecu prepuštena je zemlji porijekla.

Materinski jezik strane djece, uz već spomenute večernje škole, prvenstvena je briga stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava. Organiziranje takve vrste tečajeva (za flamansko i francusko govorno područje) omogućeno je doduše članom 17. Ustava, kojim se jamči sloboda obrazovanja, ali belgijski prosvjetni organi ne pružaju pri tome nikakvu pomoć.²¹

4.2. Nizozemska

Za razliku od Belgije, u Nizozemskoj postoje posebni razredi za prihvatanje strane djece, koji osiguravaju vrlo intenzivnu jezičnu nastavu koja traje 1—2 godine; postoji i drugi model — redoviti ili »normalni« razredi. Za svu stranu djecu koja su u zemlji provela manje od dvije godine organizirani su posebni sati nizozemskog jezika (6 sati na tjedan), a ako borave više od dvije a manje od četiri godine, fond sati nizozemskoga upola je manji. Kad se nizozemski predaje djeci kao drugi jezik, od nastavnika se traži da se usredotoči na govorni jezik koji se upotrebljava izvan učionice: na razne (sociolingvističke) aspekte kontakata djeteta s nizozemskim jezikom, te na strukturiranje lingvističkog znanja i pojmova što ih mali stranac stječe u takvim prilikama.

Nastavu materinskog jezika i kulture za djecu različitih nacionalnosti, koja je organizirana samo u osnovnoj školi, izvodilo je 1981. oko 600 nastavnika migranata (11; 141).²²

Za nastavu materinskog jezika i kulture (fond od 1000 sati na godinu) uključene u redoviti školski raspored uvriježio se naziv »integrirana nastava« ili »integracija«, a naziv »usporedne škole« upotrebljava se za materinski jezik i kulturu srijedom poslije podne i subotom ujutro (u slobodno vrijeme, izvan redovitih školskih sati). »Usporednu školu« prvi su pokrenuli Španjolci, kada im je godine 1973. financijsku pomoć za njezino osnivanje pružila gradska općina Rotterdam.

Interkulturalizam svakako ima pozitivnih strana shvati li se u smislu prihvaćanja koegzistencije različitih, ali jednako vrijednih kultura. On, međutim, podrazumijeva uključivanje nastave materinskog jezika i kulture u redoviti školski raspored djece migranata, što u praksi znači da ova vrsta nastave prelazi u nadležnost zemlje primitka. »Usporedne škole« moraju ustupiti mjesto integriranoj nastavi. Zapravo se provodi smišljeno suzbijanje utjecaja zemlje porijekla i njezine kulture na djecu migranata. Ova se tvrdnja može potkrijepiti i drugim akcijama: planiranim smanjenjem fonda nastavnih sati materinskih jezika i proglašavanjem ove nastave fakultativnom, pokretanjem doškolovanja

²¹ U Belgiji se tolerira izdavanje stranih diploma ili svjedodžbi nakon završene »usporedne« osnovne ili srednje škole.

²² Pravno, ovi su nastavnici definirani kao pomoćni; imaju ista primanja kao domaći nastavnici, no zaposleni su na određeno vrijeme. Takav status odražava općeprihvaćeno načelo da Nizozemska nije zemlja imigracije, te će se strani nastavnici morati vratiti u domovinu onoga dana kad se u škole u ovoj zemlji prestanu upisivati djeca migranata. Naime, u bliskoj budućnosti takva će djeca ili već boraviti u zemlji svoga porijekla, ili će biti trajno naseljena u zemlji primitika, pa neće ulaziti u ovu kategoriju.

stranih nastavnika koji u zemlji primitka borave duže vrijeme (pa su već otuđeni od zemlje porijekla) za potrebe nastave nizozemskog jezika, materinskog jezika i interkulturalne nastave, inicijativom da strani nastavnici sami izrađuju nastavne programe i udžbenike za jezičnu nastavu (umjesto da se služe onima iz zemlje porijekla) i drugima.

B) Nastava materinskog jezika i kulture za djecu jugoslavenskih migranata

Prvi program jugoslavenske dopunske nastave pokrenut je godine 1970, i uz nastavu materinskog jezika obuhvaćao je povijest i zemljopis za starije razrede te predmet »moja domovina«. Revidiran 1977, dobiva naziv »Program odgojno-obrazovnog rada na materinskom jeziku s djecom osnovnoškolskog uzrasta jugoslavenskih radnika na privremenom radu u inozemstvu«. U taj program kao predmet ulazi jedino materinski jezik s elementima civilizacija i kultura naroda i narodnosti SFR Jugoslavije, a primjenjuje se u većini zemalja gdje borave naši radnici: u zemljama Beneluxa, u Danskoj, Francuskoj, Švicarskoj, Velikoj Britaniji i u glavnini pokrajina SR Njemačke. Od 1974. pitanje obrazovne djelatnosti na materinskom jeziku rješava se sa zemljama primitka jugoslavenskih migranata putem bilateralne suradnje, odnosno sporazumima o kulturno-prosvjetnoj, znanstvenoj i tehničkoj suradnji Jugoslavije s evropskim zemljama. Osnovni je cilj te djelatnosti osigurati našim građanima na privremenom boravku i radu u inozemstvu pomoć u zaštiti i razvijanju nacionalnoga i kulturnog identiteta, u održavanju veza s domovinom i pripremiti ih za povratak i (re)integraciju.

U zemljama primitka naših migranata postoje dva osnovna organizacijska modela dopunske nastave: 1) model s dopunskom nastavom ugrađenom u školski sistem, pod nadzorom i uz financiranje nadležnih organa zemalja primitka (takav model susreće se u Nizozemskoj, Austriji, Danskoj, Norveškoj, SR Njemačkoj i Švedskoj i ima više varijanata, karakterističnih za pojedine zemlje); 2) model s dopunskom nastavom izvan školskog sistema (ima manje varijanata od prvoga) na temelju propisa zemalja primitka i bilateralnih sporazuma, ali bez financijskog sudjelovanja i nadzora zemalja primitka (uz Belgiju i Luksemburg, takav se model susreće još u Francuskoj, Švicarskoj i Velikoj Britaniji).

4.1.2. Belgija i Luksemburg

U dopunskoj nastavi za jugoslavensku djecu u Belgiji zastupljena su četiri jezika naroda i narodnosti SFR Jugoslavije (hrvatski ili srpski, makedonski, slovenski, albanski), u Luksemburgu dva (hrvatski ili srpski, albanski). Dopunska nastava u Luksemburgu započela je 1973, a u Belgiji 1976/77. U obje je zemlje nastava materinskog jezika u slobodnom danu (srijedom, subotom ili nedjeljom), jedanput na tjedan, najviše 4 sata kontinuirano. U jednoj grupi obično ima 30—40 djece (u Belgiji najmanje 10, u Luksemburgu najmanje 15). U Belgiji nastava se izvodi u školskim prostorijama, u društvenim i kulturnim centrima ili drugim namjenskim prostorijama i u jugoslavenskim klubovima. Luksemburg osigurava prostorije besplatno. Udžbenici stižu u ove dvije zemlje iz republika i pokrajina SFRJ, koje također upućuju stalne nastavnike i biraju honorarne. Sve financiraju republike i pokrajine, a pedagoški nadzor nastave materinskog jezika i kulture obavljaju jugoslavenski stručnjaci.

4.2.2. Nizozemska

Dopunska nastava za jugoslavensku djecu u Nizozemskoj započela je 1975. U skladu s politikom potpune integracije strane djece u školski sistem, planira se smanjivanje fonda sati materinskog jezika (do 2 sata na tjedan). To se objašnjava potrebom stapanja ove nastave s redovitim rasporedom sati.

U dopunskoj nastavi zastupljena su tri jezika naroda i narodnosti SFR Jugoslavije (hrvatski ili srpski, makedonski, albanski). Iako zasad udžbenici stižu iz jugoslavenskih republika i pokrajina, od 1985. pristupit će se reviziji jugoslavenskih programa i udžbenika, u skladu s novim inicijativama školskih vlasti da nastavnici sami izrađuju nastavne programe. U Nizozemskoj već se provodi doškoloavanje stranih nastavnika, jer se žele dobiti dvojezični polivalentni nastavnici koji mogu predavati i holandskoj i stranoj djeci. Iako je nastava materinskog jezika uklopljena u redoviti raspored sati, ipak se održava u slobodno vrijeme učenika (poslije podne, subotom). Zasad tjedni fond iznosi najmanje 2, najviše 4 sata. Grupe su učenika heterogene, obuhvaćaju najmanje desetoricu. Nastava na materinskom jeziku spada u nadležnost Ministarstva za obrazovanje, nastavnici su honorarni, a plaćaju ih nizozemske općine. Koordinator nastave, zadužen za pedagoški nadzor nastave materinskog jezika, dolazi iz Jugoslavije.

Rad na materinskom jeziku s jugoslavenskom djecom koja polaze vrtiće u zemljama Beneluxa (tablica 4) zanemaren je (Belgija, Luksemburg) ili nezadovoljavajući (u Nizozemskoj u nj' je uključeno svega 7,2% djece predškolskog uzrasta). Međutim, obuhvat djece osnovnih škola koja pohađaju nastavu iz materinskog jezika i kulture (tablica 5) čak je natprosječan, ako se zna da dopunsku nastavu u jedanaest evropskih zemalja imigracije u prosjeku polazi oko 60% jugoslavenske djece (podatak Saveznog biroa za poslove zapošljavanja u Beogradu). Ovako dobra zastupljenost naše djece vjerojatno je rezultat povjerenja radnika migranata prema jugoslavenskoj dopunskoj nastavi, kao i njihova stava da jedino ona može biti pravi posrednik između jugoslavenske djece u tuđini i njihove domovine. Dopunska nastava bitno pridonosi očuvanju i razvijanju materinskog jezika zbog sustavnog i institucionalnog učenja i brige o kulturnoj sredini iz koje dolazi njegov standardni (književni) izraz, njezinoj povijesti i nacionalnim obilježjima.

Tablica 4.

Jugoslavenska predškolska djeca u zemljama Beneluxa, 1983.

Zemlja	Ukupan broj djece	U vrtićima zemalja primitka	Obuhvaćeni radom na materinskom jeziku
1	2	3	4
Belgija	598	—	—
Luksemburg	45	—	—
Nizozemska	2.000	699	50

Izvor: Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd, 1983.

Tablica 5.

Jugoslavenska djeca osnovnih škola u zemljama Beneluxa, 1983.

Zemlja	Broj učenika u obveznim školama	Obuhvaćeni nastavom na materinskom jeziku broj	%
1	2	3	4
Belgija	600	479	79,8
Luksemburg	165	136	82,4
Nizozemska	1.300	1.041	80,1

Izvor: Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd, 1983.

LITERATURA

- Brasse, Paul i van Schelven, Willem: »Assimilatie van Voororlagse Immigranten — drie generaties Polen, Slovenen, Italianen in Heerlen« (prijevod sažetka studije na engleskome, str. 235—237). Ministrie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1980.
- Migracije br. 5, Centar za istraživanje migracija, Zagreb, 1983.
- De Vries, Marlene H.: »The 'Second Generation' of immigrants in education and on the labour market«, *Planning and Development in the Netherlands*, Vol. XIII-Nr. 1/1981, str. 59—79.
- Fleis, W.: »Les enfants de migrants placés dans les centres de rééducation«, *Revue de Phonétique Appliquée*, 58, Mons, 1981.
- Informacija o nastavi materinskog jezika i nacionalne kulture za jugoslavensku djecu u inostranstvu, Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd, 1983, 14 str.
- Izveštaj SOPEMI 1981.
- Izveštaj SOPEMI 1982.
- Izveštaj SOPEMI 1983.
- Organisation for Economic Co-operation and Development, Directorate for Social Affairs, Manpower and Education, Paris.
- Pavlinić-Wolf, Andrina: »Interkulturalizam u obrazovanju djece migranata i učenju jezika«, *Pedagoški rad* br. 3—4, Zagreb, 1984, str. 107—115.
- Plačko, Ljudevit: »Integracija druge generacije migranata, dobne skupine i međugeneracijski odnosi«, *Rasprave o migracijama*, sv. 39, I dio, Centar za istraživanje migracija, Zagreb, 1977.
- Pollain-Widar, Arlette: Specific problems posed by second generation migrants, Document RS—DG (79) 1 revised, Council of Europe, Strasbourg 1980, 62 str.
- Porcher, Louns: The education of the children of migrant workers in Europe: Interculturalism and teacher training, Council of Europe, Strasbourg, 1980, str. 135—144.
- Regulations concerning compulsory schooling in member states of the European Community, Eurydice, Brussels, 1982, 24 str.
- Schoonenboom, Jan: »Ethnic minorities«, *Planning and Development in the Netherlands*, Vol. XI — Nr. 1/1979, str. 36—57.
- Warzee, Louis: Dossiers for the intercultural training of teachers: Belgium (The socio-cultural situation of migrants and their families), Document DECS/EGT (79) 104—E, Strasbourg 1980, 41 str.
- Wiercx, R.: »Views of the ethnic opinion leaders«, *Planning and Development in the Netherlands*, Vol. XIII — Nr. 1/1981, str. 121—137.
- Zidarić, Vinko: »Medunarodni 'vezni' razredi u Nizozemskoj«, *Bilten Centra za istraživanje migracija*, Zagreb, 1977.

EDUCATION AND EMPLOYMENT OF MIGRANT CHILDREN IN BENELUX COUNTRIES

SUMMARY

This paper deals with the social and economic status of the so-called second-generation migrants in Belgium, Luxembourg and the Netherlands, which is closely linked with the participation of the children and their chances for success in educational processes.

With regard to migrant children's education in the Netherlands, neither have favourable results been achieved, nor is a breakthrough to be expected, because »Mediterranean« migrants, Yugoslavs included, are predestined for lower-status jobs.

Only Italian, Turkish and Greek children are included in Belgian statistics. The school achievement of foreign children in the elementary school is twice as bad as that of the native children. It is easy to conclude that the former, without proper school and professional qualifications, will have to take over their parents' (lower-status) jobs. In most cases they actually have a legal right to a labour permit on the basis of family qualifications.

Benelux countries share the many characteristics of a multiethnic society. They also share a positive stance towards intercultural education. However, they have not been equally successful on both planes where interculturalism should prove effective: on the plane of instruction in the language of the country of immigration and on the plane of mother tongue instruction. This »double education«, as carried out in the countries concerned, seems to give migrant children little protection against ethnocentrism. Instruction in the mother tongue and culture acts as a counterbalance to the integrating (assimilatory) mechanisms of the host society.